

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTITUTU**

Əlyazması hüququnda

ALTAY ƏLƏDDİN OĞLU MƏMMƏDOV

GÖYÇƏLİ AŞIQ NƏCƏFİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞI

5719.01 - Folklorşünaslıq

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ - 2017

Dissertasiya işi AMEA Folklor İnstitutunun “Aşıq yaradıcılığı” şöbəsinə yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Elxan Hüseynqulu oğlu Məmmədli
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Rəsmi opponentlər:

Nizami Qasım oğlu Xəlilov
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Şakir Əlif oğlu Albalyev
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu “Şifahi xalq ədəbiyyatı və yazılı abidələr” şöbəsi.

Müdafiə “__30__” __06__ 2017-ci il saat “__” -da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD.01.201 Dissertasiya Şurasının iclasında keçirilmişdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, 8-ci Kiçik Qala döngəsi, 31.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “__” __ 2017-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent:

Afaq Xürrəm qızı Ramazanova

TƏDQİQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Aşıq yaradıcılığı ümumi problematikasi, mövzu mündəricəsi, zəngin struktur və forma komponentləri ilə ədəbi-nəzəri fikrin həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Müxtəlif müstəvilərdə aparılan araşdırmalar bu sənət haqqında zəngin elmi baza formalaşdırmışdır. Sənətin mənşəyi, sinkretik sistemi, mərhələləri, ad dəyişmələri, mühit səviyyəsində özünəməxsusluqları, ustadların həyat və yaradıcılığının sistemli şəkildə araşdırılması, aşıq şeirinin poetik sistemi, dastan yaradıcılığı ilə bağlı konseptual mülahizələrin irəli sürülməsi və s. məsələlər son dövr folklorşünaslığın önəm verdiyi ciddi problemlərdir. Belə bir zənginlikdə mühit səviyyəsində ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığının araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki sinxron və diaxron təsəvvürlər sistemi, ilk öncə, bütünlükdə mühitlə bağlı dolğun elmi bazanın yaradılmasını aktuallaşdırır. “Türk etnik mədəni sisteminin tarixi-estetik mahiyyətini bir bütöv halında ortaya çıxarmaq üçün onun müxtəlif axarlarda əsas daşıyıcılarının yaranış, biçimlənmə, dəyişmə və inkişaf prosesləri dərinlən öyrənilməlidir. Hər hansı bir istiqamət obyektiv tarixi-coğrafi kontekst daxilində araşdırılmadıqca gerçək mənzərənin əldə olunması imkan xaricində qalır”¹. Aşıq mühitlərində də məhz vəziyyət belədir. Çünki bütün məsələlərin tarixi-coğrafi kontekst müstəvisində təhlili özlüyündə problem haqqında sistemin yaradılmasına, mühit və sənətkar probleminin genetik kodlarının müəyyənələnməsinə imkan verir. Göyçə aşıq mühitinə bu müstəvidə diqqət yetirdikdə mühitin yaddaş sxemini şəcərə kontekstində təhlil etməklə onun qaynaqlarını, inkişaf mexanizmini müəyyənləşdirmiş oluruq.

Göyçə aşıq mühiti türk bədii-estetik düşüncəsinin hadisəsi kimi, təkcə sənət mexanizmi, şəcərə zənginliyi ilə səciyyələnmiş, həm də etnosun əxlaq, mədəniyyət, davranış kodlarını özündə ehtiva edir. Ona görə də bu mühitin müxtəlif müstəvilərdə təhlil obyektinə çevrilməsi, daxili genetikasının, fonopoetik, morfoopoetik sisteminin müəyyənlikli bir vəziyyətə gətirilməsi bu gün daha aktualılıqla görünür. Burada mühit üçün aktuallıq kəsb edən digər məsələ Göyçənin coğrafi məkan olaraq son iki əsrdə üzləşdiyi sosial-siyasi mənzərə ilə bağlı hadisələrdir. Artıq böyük bir mədəniyyət ocağının elmi bazasının yaradılması, zəngin mədəniyyət layının mahiyyətinin aydınlaşması istiqamətində gərəqli işlər görülməkdədir. Bunlar həm də müasir elmin qarşısında duran ən aktual məsələlərdən biri kimi böyük əhəmiyyət daşıyır.

¹ Qasımlı M. Ozan-aşıq sənəti. Bakı: Uğur, 2011, s.5

Bütün bu zənginlikdə əsas istiqamətlərdən biri ustad sənətkarların haqqında elmi bazanın yaradılması ilə əlaqədar görülmə işlərdir. Ağ Aşıq, Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər, Şişqayalı Aydın, Şair Məmmədhüseyn, Usta Abdulla, Növrəs İman və s. sənətkarlarla bağlı topluların nəşri, monoqrafik araşdırmaların aparılması digər sənətkarların, o cümlədən, Göyçəli Aşıq Nəcəfin də yaradıcılığının monoqrafik şəkildə araşdırılmasını aktuallaşdırır.

Aşıq Ələsgər ocağının istedadlı nümayəndəsi olan Göyçəli Aşıq Nəcəfin zəngin ədəbi irsi, aşıq kimi Ələsgər ocağında və Göyçə mühitində yeri, məclis aparma ədəb-ərkanı, digər mühitlərin ustad sənətkarları ilə bağlantıları, sənət özəllikləri və s. təhlillərin aparılmasını gərəkli edir. Aşıq Nəcəf yaradıcılığı mövzu, motiv, hadisə zənginliyi ilə xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Onun bədii irsi mənə potensiyası, yaradıcı təxəyyülün istiqamətləri, bədii model, fonopoetik, morfo poetik sistem, sintaktik fiqur zənginliyi ilə seçilir və kompleks yanaşmalarla təhlilləri aktuallaşdırır. Folklorşünaslığın müasir problemləri müstəvisində bir bütöv olaraq Göyçəli Aşıq Nəcəfin yaradıcılığının öyrənilməsinə zəruri edir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Göyçə aşıq mühiti, onun ümumi mənzərəsi, mühit səciyyəsi, üslub özəllikləri, mövzu mündəricəsi, sənətkarlarının həyatı, yaradıcılığı ilə bağlı xeyli işlər görülmüşdür. Miskin Abdal, Ağ Aşıq, Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər, Şişqayalı Aydın, Şair Məmmədhüseyn, Usta Abdulla, Növrəs İman və b. bağlı aparılan araşdırmalar buna nümunədir. Göyçə aşıq mühitinin istedadlı nümayəndələrindən sayılan Aşıq Nəcəfin yaradıcılığı ilə bağlı da toplama, nəşr və tədqiqatlar aparılmışdır. Ə.Cavid¹, M.Həkimov², Q.Namazov³, İ.Abbaslı⁴, İ.Ələsgər⁵,

¹ Azərbaycan aşıq yaradıcılığı və Ərtoğrul Cavid. 12 cildə, X c., Bakı: Çarşıoğlu, 2011, 304 s.

² Həkimov M. Azərbaycan aşıq ədəbiyyatı. Bakı: Yazıçı, 1983, 240 s.; Həkimov M. Aşıq şeir şəkilləri və qaynaqları. Bakı: Maarif, 1999, 376 s.; Həkimov M. Azərbaycan xalq dastanları, əfsanə-əsəti və nağıl deyimləri. Bakı: Maarif, 1999, 296 s.; Həkimov M. Aşıq sənətinin poetikası. Bakı: Səda, 2004, 609 s.

³ Namazov Q. Azərbaycan aşıq sənəti. Bakı: Yazıçı, 1984, 192 s.; Namazov Q. Aşığın sazı və sözü. Bakı: Yazıçı, 1980, 154 s.; Namazov Q. Aşıqlar. I kitab, Bakı: Səda, 2004, 444 s.

⁴ Abbaslı İ. Azərbaycan dastanlarının yayılma və təsiri məsələləri. Bakı: Nurlan, 2007, 272 s.; Abbaslı İ. Folklorşünaslıq axtarışları. 2 cildə, I c. Bakı: Nurlan, 2009, 512 s.; Abbaslı İ. Folklorşünaslıq axtarışları. 2 cildə, II c. Bakı: Qoliot Qrup QSC, 2010, 380 s.

⁵ Ələsgər İ. Göyçəli Aşıq Nəcəf // “Ədəbiyyat qəzeti”, 25 avqust 2000.; Ələsgər ocağı / toplayıb tərtib edən İ.Ələsgər. Bakı: Yazıçı, 1991, 304 s

M.Qasımlı ¹, H.İsmayilov ², Z.Məhərrəmov ³, X.Məmmədova ⁴, N.Qasimov ⁵ və s. müxtəlif səviyyələrdə mülahizələr yürütmüşlər. İ.Ələsgər ustad sənətkarın şeirlərini kitab kimi çap etdirmişdir. Lakin Aşıq Nəcəfin zəngin yaradıcılığı monoqrafik şəkildə təhlil obyektinə çevrilməmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifəsi. Araşdırmanın əsas məqsədi Göyçə aşıq mühitinin istedadlı sənətkarlarından olan Aşıq Nəcəfin yaradıcılığını sistemli şəkildə araşdırmaqdır. Onun gerçəkləşməsi üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- Göyçəli Aşıq Nəcəfin avtobiografik portretini yaratmaq;
- ustadın mühit və sənətkar müstəvisində bədii irsini təhlil edib sənətkar statusunu müəyyənləşdirmək;
- Aşıq Ələsgər ocağının nümayəndəsi olaraq ocaq çevrəsində hansı sənət dəyərləri ilə səciyyələnməsini aydınlaşdırmaq;
- bəddii irsinin ideya-estetik qaynaqlarını müasir folklorşünaslığın müəyyənləşdirdiyi elmi-nəzəri prinsiplər müstəvisində təhlil etmək;
- Aşıq Nəcəf yaradıcılığının ənənə və özünəməxsusluq kontekstində mahiyyətini aydınlaşdırmaq;
- sənətkarın bədii irsinin poetik sistemini şərh etmək;
- milli-mənəvi yaddaşın hadisəsi olaraq etnosu, genetik yaddaşı, əxlaqi-dəyərlər haqqında düşüncəni nə qədər özündə ehtiva etməsini aşkarlamaq;
- ənənəvi struktur tiplərinin aşığın bədii irsində bir sistem olaraq işləkliyini müəyyənləşdirmək və s.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası. Dissertasiya tarixi-müqayisəli və nəzəri-tipoloji metodun müəyyənləşdirdiyi prinsiplər əsasında yazılmışdır. Müasir Azərbaycan folklorşünaslığının elmi-nəzəri müddəaları, filoloji elmin aşıq sənəti ilə bağlı mülahizələri, folklorşünas alimlərin tədqiqatları nəzəri-metodoloji mənbə kimi əsas götürülmüşdür.

¹ Qasımlı M. Ozan-aşıq sənəti. Bakı: Uğur, 2011, 304 s.

² İsmayilov H. Aşıq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı: Elm, 2002, 311 s.; İsmayilov H. Göyçə aşıqları və el şairləri. Bakı: Səda, 2006, 492 s.

³ Məhərrəmov Z. XX əsr Göyçə aşıq mühiti. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 1997, 124 s. ; Məhərrəmov Z. Unudulmaz sazlı-sözlü yurdumuz. Bakı: Çarşıoğlu, 2001, 430 s.

⁴ Rəhimova-Məmmədova X. XIX əsr Göyçə el şairi Şişqayalı Aydının yaradıcılığı. Fil. üzr. fəl. dok. avtoreferatı. Bakı: 2007, 28 s.

⁵ Qasimov N. Zodlu Abdullanın yaradıcılığı. Fil. üzr. fəl. dok. Avtoreferatı. Bakı: 2011, 29 s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Göyçəli Aşıq Nəcəfin yaradıcılığı ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə tədqiq olunur. Sənətkarın yaradıcılığının tədqiqindən əldə olunan qənaətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

-ustadın həyatı ilə bağlı informasiya və faktların avtobiografik mənzərəsi yaradılmışdır;

-ədəbi irsi əsasında mühit səviyyəsində sənət statusu müəyyənləşdirilmişdir;

-bədi irsinin ideya-estetik qaynaqları bir sistem olaraq açılmışdır;

-Aşıq Ələsgər ocağının nümayəndəsi kimi sənət şəcərəsində hansı dəyərlərlə özünü göstərə bilməsi aşkarlanmışdır;

-aşiq sənətinin klassik nümayəndələrinin Aşıq Nəcəf yaradıcılığına təsiri ənənə və özünəməxsusluq müstəvisində aydınlaşdırılmışdır;

-milli-mənəvi dəyərlərin, etnos mədəniyyətinin hansı səviyyədə Aşıq Nəcəf yaradıcılığında özünə yer alması bir bütöv olaraq ortaya qoyulmuşdur;

-sənətkarın bədii irsinin poetik sistemi, mətn fakturası, məna potensialı bütün tərəfləri ilə açılmışdır;

-Aşıq Nəcəf yaradıcılığında aşiq simvolikasının əsas mahiyyəti və estetik funksiyası aydınlaşdırılmışdır və s.

Nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işindən aşiq yaradıcılığının müxtəlif problemlərinin araşdırılmasında, Göyçə mühiti ilə bağlı tədqiqatlarda, ustad sənətkarların həyat və yaradıcılığının öyrənilməsində, aşiq şeirinin poetik sisteminin təhlilində nəzəri mənbə kimi faydalanmaq olar. Tədqiqat işindən folklorşünaslar, ədəbiyyat həvəskarları, ali məktəblərin filologiya fakültələrinin tələbələri əlavə vəsait kimi istifadə edə bilərlər.

İşin aprobeiası. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun Aşıq yaradıcılığı şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın elmi müddəaları məqalə və tezis şəklində ayrı-ayrı nüfuzlu mətbu orqanlarında, məcmuələrdə, konfrans materiallarında çap olunmuşdur.

İşin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

TƏDQİQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyekti, predmeti, məqsədi, vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri-metodoloji əsasları, praktiki əhəmiyyəti, aprobeiası və quruluşu barədə məlumat verilir.

Dissertasiyanın birinci fəslə “**Göyçəli Aşıq Nəcəfin həyatı və mühiti**” adlanır və iki yarımfəsildən ibarətdir. “*Aşığın həyatı və yaradıcılığının tədqiq problemləri*” adlanan birinci yarımfəsildə göstərilir ki, Göyçə mühiti türk bədii düşüncəsinin enerji qaynaqlarından olmaqla zaman-zaman aşiq sənətinə, xalqın

milli-mənəvi mədəniyyətinə öz töhfələrini vermiş və daim onun zənginləşməsində əhəmiyyətli rol oynaması ilə seçilmişdir. Sənətin müasir dəyər konsepsiyasından baxdıqda bu mühitin bir mədəniyyət hadisəsi olaraq daha dərinlərdən baş alıb gələn özəl sistemi kifayət qədər geniş təhlillərə yol açır. Bu təhlillərdə ən çox maraq doğuran istiqamətlərdən biri mühit səviyyəsində ayrı-ayrı sənətkarların həyat və yaradıcılığının öyrənilməsidir. Göyçəli Aşıq Nəcəf də belə sənətkarlardan biri olub, zəngin istedadı ilə mühitdə tanınmışdır.

Tədqiqatlarda Ələsgər ocağının nümayəndələrindən olan Aşıq Nəcəf Xəlil oğlunun 1900-cü ildə Basarkeçər rayonunun Ağkilsə kəndində (Göyçə mahalı) anadan olması haqqında məlumat verilmişdir¹. Nəcəf ilk təhsilini mollaxanada almış, yazıb-oxumağı orada öyrənmişdir. O, on altı yaşında olarkən atası vəfat edir. Ailənin böyük övladı olan Nəcəf təhsilini yarımçıq dayandırmağa məcbur olur. Erkən yaşlarından həyatın hər cür çətinlikləri ilə üzləşən Nəcəf Aşıq Ələsgər ocağında sazın, sözün böyük nüfuzunu görür və aşıqlığı öyrənmək yolunu tutur. Lakin həmin illərdə artıq Göyçə qarışmaqda idi. Göyçəyə ermənilərin hücumu, talanlar, xalqın amansızlıqla qarşılaşması insanların dədə-baba torpaqlarını tərk etməsi ilə nəticələnmişdi. “Ermənilər öz havadarlarının köməyi ilə Göyçədə yaşayan türkləri qovdular, ələ keçənləri amansızlıqla qətlə yetirdilər. Nəcəf iki bacısı, ana və qardaşını əmisi şair Məhəmmədin himayəsində Kəlbəcərə köçürdü. 1921-ci ilə qədər orada yaşadılar”². Aşıq Ələsgər “xaçpərəstlə düşdü bund inqilabı, onunçün bağlandı yolların, dağlar” deyəndə də məhz həmin hadisələri, erməni təcavüzünü yada salırdı. Göyçəli Aşıq Nəcəf də öz yaradıcılığında bu məsələləri müxtəlif vəziyyətlərdə xatırlayır, onun törətdiyi faciələri (“elədi vətəndən mənə dərbədar” (“Ay bımürvət, məlul durma, sən Allah” şeirindən), “həsərət qoydun ulusuma, elimə” (“Bu dağı mənə” şeirindən), “vətən ayrısıyam, el didərgini” (“Mənə” şeirindən) və s. şeirə gətirir. Bütün bu nümunələr sənətkarın el, oba, yurd sevgisini, zamanında baş verən tarixi hadisələri əks etdirir. Aşıq Nəcəf də ailəsi ilə Göyçəni tərk edib Kəlbəcərə getməli olur. Əmisi Şair Məhəmmədin ailəsi ilə bir müddət burada yaşayır və sonra yenidən doğma kəndə qayıdır.

Aşıq Nəcəf 1925-ci ildən aşıqlığa başlamışdır. O, heç bir ustad yanında şagird olmamışdır. Sazın-sözün əvəzsiz məkanlarından olan Ələsgər ocağı onun ustası idi. Babası Alməmməd, Aşıq Ələsgər, Şair Məhəmməd, Bəşir, Qurban, Şair Əbdüləzim, Aşıq Talib öz fitri istedadları ilə qaynar bir mühit yaratmışdılar.

¹ Namazov Q. Aşıqlar. I kitab, Bakı: Səda, 2004, s.308; Azərbaycan aşıqları və el şairləri / tərtib edən İ.Əxundov. 2 cildə, II c., Bakı: Elm, 1984, s.306; Sazlı-sözlü Göyçə / toplayıb tərtib edən İ.Ələsgər. Bakı: Azərnaşr, 1999, s.104; Məhərrəmov Z. XX əsr Göyçə aşıq mühiti. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 1997, 124 s.

² Ələsgər İ. Göyçəli Aşıq Nəcəf // “Ədəbiyyat qəzeti”, 25 avqust 2000.

Onun təsirinə düşməmək isə mümkünsüz idi. Aşıq Nəcəf də məhz bu mühitin təsirində formalaşdı. Aşıqlığa başlayana qədər o, sənətin sirlərini, ustadların yaradıcılığını, bütünlükdə Göyçə mühitinə sənət özəlliklərini öyrənmiş, dastanları mükəmməlliklə mənimsəyərək bir aşıq kimi formalaşmışdır.

Sovetlər birliyinin yaranmasından sonra Göyçə camaatının öz ata-baba yerlərinə qayıdışı başlayır. Aşıq Nəcəf də ailəsi ilə doğma yurda qayıdır. Kənddə ailəni dolandırmaq üçün müxtəlif işlərdə çalışır, təsərrüfatla məşğul olur. "...Nəcəf yaz və yay aylarında əkin-biçinlə məşğul olur, məhsul toplanandan sonra, Göyçədə, Gəncətrafi rayonlarda, Qarabağda və Azərbaycanın digər ərazilərində şənlik məclislərini zینətləndirirdi"¹. Haqqında danışılan əhvalatlar, ustad sənətkarların Aşıq Nəcəflə bağlı söylədikləri onun kifayət qədər təbli olmasını, sənətin sirlərini dərinliklərinə qədər bilməsini deməyə əsas verir. Tovuzda, Şəmkirdə, Gədəbəydə, Göyçənin ayrı-ayrı kəndlərində apardığı məclislər, əlbəttə, təsirsiz qalmır, digər aşıq mühitləri ilə bağlntıların yaranmasına yardımçı olurdu. İkinci cahan müharibəsi başlayanda Nəcəf ordu sıralarına çağırılır. 1941-ci ildə Göyçədən müharibəyə yola düşən Nəcəf xəstələnir. Xəstəliyi ilə əlaqədar 1942-ci ildə ordu sıralarından tərxis edilir. Mənbələrdə Aşıq Nəcəfin müharibədə iştirakı ilə bağlı iki fikir var. Onlardan bəziləri müharibədə əvvəldən axıra qədər iştirakını və müharibədən sonra kolxoz sədri işləməsini vurğulayır. Bəzi folklorşünaslar isə 1942-ci ildə xəstələnib doğma kəndinə qayıtdığını və 1945-ci ilə qədər kolxoz sədri işlədiyini qeyd edirlər².

Aşıq Nəcəfin yaradıcılığında müharibədən sonrakı mərhələ xüsusi bir dövrdür. Bu, demək olar, sənətkarın aşıqlığının ikinci mərhələsidir. Belə ki, 1945-ci ildə kolxoz sədri vəzifəsindən çıxdıqdan sonra yenidən aşıqlığını davam etdirdi. Deyilənlərə görə, bu ustad aşıq gənc yaşlarından olduqca təvazökar, xeyirxah, sadə və səmimi bir insan olmuşdur. Həmin keyfiyyətlər onu bütün həyatı boyu izləmiş və ona qarşı böyük rəğbət yaratmışdır.

Göyçə mühitinə istedadlı sənətkarlarından olan Aşıq Nəcəf 1968-ci ildə vəfat etmişdir. Qəbri Basarkeçər rayonunun Ağkilsə kəndindədir. İslam Ələsgər yazır: "Aşıq Nəcəf 1968-ci ildə, 68 yaşında dünyadan köçdü. Onu Ağkilsə kəndinin cənub-şərqindəki qəbiristanlıqda torpağa tapşırdılar"³. Bütün ruhuvarlığı ilə sənətə bağlanan Aşıq Nəcəf aşıq sənətinə ləyaqətlə xidmət etmiş, onun zənginləşməsində əlindən gələni əsirgəməmişdir. Bu gün ustad sənətkarlar Aşıq Nəcəf şeirindən nümunələri məclislərdə oxuyur, özünəməxsus çalğısını, sənət ənənəsini ləyaqətlə davam etdirirlər.

¹ Göyçəli Aşıq Nəcəf / toplayıb tərtib edən İ.Ələsgər. Bakı: Səda, 2000, s.11

² Yenə orada.

³ Yenə orada, s.12

Bu ustad sənətkarın yaradıcılığının toplanması, nəşri və tədqiqi tarixi bir problem olaraq folklorşünaslığın həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Keçən əsrin otuzuncu illərinin sonundan başlayaraq, Aşıq Nəcəfin şeirləri ayrı-ayrı toplayıcıların marağına səbəb olur. Ərtoğrul Cavidin “Aşıq Musanın söylədiyi şeirlər haqqında” adlı bir məqaləsində Göyçəli Aşıq Nəcəfin “Kimi” rədifli qoşması verilmişdir¹. Zamanında mükəmməlliyi ilə seçilən “Azərbaycan aşığı və el şairləri”nin (iki kitabda) ikinci cildində (tərtib edəni Ə.Axundov) Aşıq Nəcəfin on altı qoşması verilmişdir².

Folklorşünas İ.Ələsgər Göyçəli Aşıq Nəcəfin ədəbi irsinin toplanmasında mühüm rol oynamış, ustad sənətkarların, yaddaş adamlarının dilindən yazıya alaraq ədəbi ictimaiyyətə təqdim etmişdir. İ.Ələsgər “Göyçəli Aşıq Nəcəf” adlı məqaləsində bu məsələyə toxunaraq bir məqamı xüsusi olaraq vurğulayır: “Həmin əsərlərin böyük bir qismi bu sətirlərin müəllifinin toplayıb tərtib etdiyi “Ələsgər ocağı” (“Yazıcı”, 1991) və “Sazlı-sözlü Göyçə” (“Azərnəşr”, 1999) adlı kitablarında özünə yer almışdır”³. Onu da deyək ki, Aşıq Nəcəf şeirlərinin ən mükəmməl nəşri də İ.Ələsgərlə bağlıdır. O, ustad sənətkarın şeir külliyyatı haqqında danışarkən bir məsələni xüsusi olaraq vurğulayır: “Aşıq Nəcəfin beş min misradan artıq olan 350 şeiri kitab halında çap olunmaq üçün nəşrə hazır vəziyyətdə sponsor gözləyir”.

Ustad sənətkarın ədəbi irsi daha mükəmməl şəkildə “Göyçəli Aşıq Nəcəf” (Bakı, Səda, 2000) kitabında əksini tapmışdır. İ.Ələsgər kitaba “Aşıq Nəcəf” adlı iki səhifəlik giriş sözü yazmış, ustadın 245 qoşması, “Təcnislər” bölməsində 36 təcnisi, “Gəraylılar” bölməsində 34 gəraylısı, “Divanilər” bölməsində 14 divanisi, “Muxəmməslər” bölməsində 10 muxəmməsi, “Deyişmələr” bölməsində 6 deyışməsi, “Qəzəllər” bölməsinə iki qəzəlini daxil etmişdir. Ümumilikdə kitabda Aşıq Nəcəfin 347 şeiri verilmişdir.

XX əsr Göyçə aşığı mühitinin tədqiqatçısı Z.Məhərrəmov “XX əsr Göyçə aşığı mühiti (1920-1950-ci illər)” adlı monoqrafiyasında Aşıq Nəcəfə təxminən bir səhifə yer ayırmışdır⁴.

Aşıq Nəcəfin ədəbi irsinin öyrənilməsində prof. Q.Namazovun da müəyyən xidmətləri vardır. O, “Nəcəf Ağkilsəli” adlı oçerk-məqaləsində ustad sənətkarın həyatı, yaradıcılığı ilə bağlı informasiya xarakterli məlumatlar vermiş, bütöv təsəvvür yaradacaq təhlillər aparmışdır⁵.

¹ Cavid Ə. Aşıq Musanın söylədiyi şeirlər haqqında. 24 fevral 1940

² Azərbaycan aşığı və el şairləri / tərtib edəni Ə.Axundov. 2 cildə, II c., Bakı: Elm, 1984, 544 s.

³ Ələsgər İ. Göyçəli Aşıq Nəcəf // “Ədəbiyyat qəzeti”, 25 avqust 2000.

⁴ Məhərrəmov Z. XX əsr Göyçə aşığı mühiti. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 1997, s.26

⁵ Namazov Q. Aşıqlar. I kitab, Bakı: Səda, 2004, s.318-319

Birinci fəslin ikinci yarımfəsləli “*Göyçəli Aşıq Nəcəf və Göyçə aşıq mühiti*” adlanır. Azərbaycan aşıq yaradıcılığının inkişaf mənzərəsinə fikir verdikdə diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri mühit məsələsidir. Çünki mühit bütün sferalarda mədəniyyət hadisəsi kimi ictimai, siyasi, əxlaqi, mədəni düşüncəni məyyənləşdirir. Göyçə aşıq mühiti regionun bütün özəlliklərini, ifaçılıq ənənəsi ilə yanaşı, etnoqrafik dəyər sistemini, həyat təsəvvürlərini, dünyagörüşünü, sənətə həssaslıq dərəcəsini və s. özündə ehtiva edən mədəniyyət hadisəsidir. Ona görə də mühitin xronotopiyası konseptual yanaşmalarda çoxşaxəli, çoxyönlü düşüncə aktlarının həyata keçməsinə gərəkli edir. Birmənalı olaraq qeyd etməliyik ki, Göyçə bədii-estetik düşüncəsinin nüvəsini aşıq yaradıcılığı təşkil edir. Mühit və zaman müstəvisində yaddaş kodları ilə genetikasının, müxtəlif mərhələli inkişafının izlənməsi, fərd və çevrə özəlliklərinin aydınlaşması bütünlükdə mahiyyətin müəyyənləşməsinə yönəlikli məsələdir. Göyçə aşıq mühitinin istedadlı nümayəndəsi Göyçəli Aşıq Nəcəfin yaradıcılığını bu müstəvidə təhlil etmək, onun mühit kontekstində nələrlə səciyyələndiyini aydınlaşdırmaq olduqca ciddi, həm də əhəmiyyətli məsələdir. “Qədim oğuz-türk torpağı Göyçə Azərbaycan aşıq yaradıcılığının qaynar çeşməsi, özəyi, mayasıdır. Göyçə aşıq mühiti misilsiz sənətkarlar yetirmiş, ədəbi arsenalına milli ruhun tam dolğunluğu ilə iştirak etdiyi möhtəşəm poeziya antologiyası təqdim etmişdir”¹. Bu zənginlikdə Göyçəli Aşıq Nəcəfin öz yeri vardır. Təsədüfi deyil ki, onu folklorşünaslar, Göyçə aşıq mühitinin tədqiqatçıları “Göyçə ədəbi mühitinin ən sanballı nümayəndələrindən biri” kimi təqdim edirlər. Çünki özünəməxsus üslubu, düşüncə və ifa tərzilə seçilən Aşıq Nəcəf genetik mahiyyəti ilə saza-sözə bağlı olan mühitdə dünyaya gəlmişdir. Şair Alməmməd, Aşıq Ələsgər, Bəşir, Növrəs İman və s. kimi istedadların yetişdiyi ocağın nümayəndəsi idi. Bu ocaqda Dədə Qorqud qopuzunun müqəddəs xələfini özünə həmdəm edənlərdən doqquz nəfəri xalq arasında aşıq kimi tanımışdır.

Ələsgər ocağından olan doqquz aşıq və iyirmidən çox el şairi müstəvisində Aşıq Nəcəfin bir sənətkar kimi təhlili özlüyündə bütün mühitin, zəngin bir mədəniyyət layının açılmasını zəruri edir. Onu da əlavə edək ki, Ələsgər ocağı, Göyçə mühiti səviyyəsində aşıq sənətinin təhlili bütünlükdə ənənənin, milli-mənəvi yaddaşın, etnos mədəniyyətinin araşdırılması təsəvvürünü yaradır. Çünki Ələsgər ocağı genetikası etibarilə milli ənənəyə, soy-kök mədəniyyətinə, onun əxlaqi dəyərlər sistemində, bədii-estetik şüur kateqoriyasına daxildir. Göyçəli Aşıq Nəcəf də məhz Ələsgər ocağının nümayəndəsi olaraq bu tərbiyəni görmüş, bu mənəviyyət üzərində tərbiyə olunmuşdur. Belə bir zəngin mühitdə dünyaya göz açmaq, saz ruhunda böyümək

¹ İsmayılov H. Göyçə aşıqları və el şairləri. Bakı: Səda, 2006, s.6-7

təbii ki, təsirsiz olmamış, Aşıq Nəcəfin də bu sənətə gəlişini aktuallaşdırmışdır. Ona görə də Göyçə mühitinin tədqiqatçılarının birmənalı olaraq vurğuladığı “Nəcəf 25 yaşında aşığığa başlamış və həmin vaxtdan da şeir yazmışdır” qənaəti özlüyündə elə də doğru səslənmir. Bu, faktik olaraq ilkin görünüşdə bu cür ola bilər. Lakin həmin dövrə qədər Aşıq Nəcəf sənətə, aşıq şeirinin bütün prinsip və qanunlarına bələd olmuşdur. Mühitin təsirində mükəmməl bir istedad sahibi kimi formalaşmışdır.

Aşıq Nəcəf Göyçə sənət çevrəsində bədii düşüncənin hadisəsi olaraq ətraf mühitə münasibətin ictimai, siyasi, fəlsəfi faktıdır. Gəraylı, qoşma, təcnis, divani, müxəmməs və deyişmələri, məclis ədəb-ərkanı, saz ifaçılığı, səs repertuarı və s. məsələlər bir bütöv olaraq onun mühit səviyyəsində yerini işarələyir. Düzdür, Aşıq Ələsgərin qardaşı oğlu olması faktı ilkin informasiya kimi haqqında təsəvvürün başlanğıcıdır. Məlum olduğu kimi, Aşıq Nəcəf Aşıq Ələsgərin qardaşı Xəlilin oğludur. Ona görə də bu informasiya nəsil şəcərəsində genetik hadisə kimi sənətin yaşarlığını və sonra gələnlərdə bir ənənəyə çevrildiyini deməyə əsas verir. Bir növ nəsil şəcərəsində saz, söz ruhu uğurla təkrarlanır. Bu səbəbdən də Aşıq Nəcəf yaradıcılığını müxtəlif müstəvilərdə, nəsil şəcərəsində ayrı-ayrı sənətkarlarla tipoloji aspektdə dəyərləndirmək gərəyi də yaranır. Göyçə mühitinin bədii-estetik arsenalını saz, aşıq tərzində yazıb yaratma təşkil edir ki, onun da mühüm bir xətti Aşıq Nəcəflə bağlıdır. Ənənədə mühitlə, Ələsgər ocağı ilə birləşən bu istedadlı sənətkarın yaradıcılığı informasiya zənginliyi ilə daha çox maraq doğurur və müxtəlif vəziyyətlərdə Aşıq Ələsgər, Növrəs İman adı xatırlanır. Təbii ki, bu xatırlamanın mahiyyətində ustadların sənətini qiymətləndirmə, münasibətin ifadəsi vardır.

Kəməndi boynuma keçirdi qədər,
Elədi vətəndən məni dərbədər.
Mahalım Göyçədi, əmim Ələsgər,
Növrəstə İmanın yadigarıyam¹

“Ay bımürvət, məlul durma, sən Allah” misralı şeirindən verdiyimiz bu nümunə mətn hadisəsi kimi Göyçə ədəbi-mədəni mühitinin iki böyük sənətkarına münasibəti ifadə edir. Göyçə mühitinin sənət qaynaqları və tərəqqi dinamikası sırf birxətli olub ənənə ilə bağlanır. Bu düşüncə, sənətə və sənətkara verilən qiymət bütünlükdə bir xətt kimi mühitdə təkrarlanır. Bədii-estetik fakt olaraq mühiti xarakterizə edir və digərlərində də yaşanır.

Aşıq Nəcəf mühit və mühitlər müstəvisində bir problem olaraq da araşdırmalara, müqayisələrə imkan verən sənətkardır. Onun Kəlbəcər, Tovuz, Gədəbəy, Şəmkir, Borçalı aşıq mühitləri ilə araşdırma probleminə çevrilməsi,

¹ Avtoreferatda Aşıq Nəcəf irsindən verilən bütün nümunələr - Göyçəli Aşıq Nəcəf / toplayıb tərtib edən İ.Ələsgər. Bakı: Səda, 2000, 202 s.- kitabından götürülmüşdür.

elmi-nəzəri kontekstdə mətn fakturasının bədii-estetik funksiyasının müəyyənəlməsi orijinal nəticələrə gətirib çıxara bilər. Aşıq Nəcəfin Aşıq Talıbları deyisməsində vurğulanan Gəncə, Qazax, Qarabağ, Tiflis, Bakı, İrəvan hansısa təsadüfi deyimə faktı olmaqdan çox uzaqdır, əksinə bu sadalama mühit çevrəsində mahiyyətə yönəlik fikirlərdir. Çünki bu ustadın Kəlbəcər, Tovuz, Şəmkir, Qazax, Borçalı mühitləri ilə olan bağlantıları bir problem kimi təhlilləri aktuallaşdırır. Nümunə üçün Ağ Aşığın məşhur “Qayıtdı” rədifli qoşması müstəvisində Usta Abdulla, Molla Cümə və Aşıq Nəcəfin eyni rədifdə söylədikləri qoşmalar arasında yaxınlığa diqqət yetirək.

Ağ Aşıq:

Bir maral baxışlı, tərən cəlvəli,
Gəlib məni gördü, güldü qayıtdı.

Pünhanı göstərdi gül camalını,
Buxağına şəbnəm doldu qayıtdı.

Usta Abdulla:

Bir maral balası, tərən cəlvəli,
Gəldi məni gördü, baxdı qayıtdı.

Pünhanı göstərdi gül camalını,
Tər üzünə şəbnəm yaxdı qayıtdı

Molla Cümə:

Mən bir işə mat qalmışam, ağalar,
Yar məclisə nəçün gəldi, qayıtdı?

Çətin bu dərd sinəm üstədən sağalar,
Eşq oduna canım saldı, qayıtdı

Aşıq Nəcəf:

Bir tərən tavarı qalxdı havaya,
Şığadı, ovlağa gəldi, qayıtdı.

Dayanıb bərədə dura bilmədi,

Bilmədim, məqsədi nəydi, qayıtdı

Bu nümunələrə Aşıq Hüseyn Bozalqanlının və digər bir neçə aşığın eyni rədifdə yazdığı şeiri də əlavə etmək olardı. Ancaq göründüyü kimi, dörd sənətkar arasındakı tipoloji təhlil, ayrılıqda hər bir mətnin verdiyi informasiya ruhun yaşarlığını, ənənənin davamlılığını tam aydınlığı ilə göstərir.

Dissertasiyanın ikinci fəslə “**Aşıq Nəcəf yaradıcılığının mövzu və ideya istiqamətləri**” adlanır və dörd yarım fəsildən ibarətdir. “*Əxlaqi - tərbiyəvi şeirlər*” adlanan birinci yarım fəsildə göstərilir ki, milli-mənəvi yaddaşın, etnos varlığının hadisəsi olan aşıq yaradıcılığı özlüyündə bir əxlaq, mənəviyyat toplusudur. Qloballaşan dünyada yeni təfəkkürün nüvəsi və nüvə qaynağı olan mədəniyyətlər bütün müstəvilərdə milli və bəşəri dəyərlərin qorunmasına

hesablanır. Zamanlar, toplumlar arasında olan bağlar daha çox və bəlkə də birinci sırada mənəvi dəyərlərlə, etnosların müəyyənləşdirdiyi əxlaq formulları ilə davamlılıq tapır. Göyçə aşığı mühiti də mədəni sferaya daha çox məhz özünün qoruyub saxladığı və gələcəyə varislik funksiyası ilə daşdığı kompleks dəyərlərə tapınır. Burada milli yaddaş, onun komponentləri, milli əxlaq formulları, davranış etiketləri və s. bir bütöv olaraq cəmlənir. Aşığı Nəcəf də məhz bir sənətkar olaraq məclislərdə ozanların (məsələn, Dədə Qorqudun “eldən-elə, bəyden bəyə ozan gəzər”), aşıqların (“oturub durmaqda ədəbin bilə, mərifət elmində dolu gərəkdir”) sənət statusundan çıxış etməklə mənəvi-mədəni varlığın, tarixi toplumsal dəyərlərin qoruyucusu və yaşadıcısı funksiyasını yerinə yetirir. Burada digər bir istiqamət sahiblik missiyasıdır. Aşığı Nəcəf yaradıcılığı, bütünlükdə Göyçə aşığı mühiti sosial sferanın zaman-zaman müəyyənləşdirdiyi əxlaqa, davranışa, insani dəyərlərə sədaqət nümayiş etdirmiş, bir növ onun rufu funksiyasını yerinə yetirmişdir.

Aşığı yaradıcılığında əxlaqi-tərbiyəvi mahiyyət bütünlükdə bədii düşüncəni, sənəti, sənətin təlqin etməyə çalışdığı dəyərləri, toplumsal təsəvvürləri əhatə edir. Çünki aşıqlığın formalaşdırmağa çalışdığı düşüncə bir lay, mədəniyyət hadisəsi olmaqla həyat, dünya, insan, cəmiyyət, təbiət və s. təsəvvürləri özündə ehtiva edir. Aşığı Nəcəfin zəngin yaradıcılığı milli-mənəvi dəyərlərin ifadəsi və özünəməxsusluğu baxımından bir rəngarəngliklə, həyat müxtəlifliyinin ifadəsi ilə canlı və təbii görünür. Məsələn, “Mənim üçün” şeirində qoyulan problem sırf insanlıq müstəvisində sənətkar yaşamasını özündə ehtiva edir.

Dünyanın işini qana bilmişəm,
Dostların oduna yana bilmişəm,
Qız-gəlini bacı, ana bilmişəm,
Bəsdə belə təmiz ad mənim üçün.

Göyçəli Aşığı Nəcəfin də şeirləri həmin dəyərlərin, münasibət və davranışların ifadəsinə hesablanmış nümunələrdir.

Bir adamın əslə-zatı olmaya,
Hər nə ki, iş desən tutar, a qardaş.
Yaxşı nəslə, təmiz soya olmaya,
Dər gündə adamı satar, a qardaş.

Aşığı yaradıcılığında əxlaqi-didaktik məzmun bütün dövrlərdə aparıcı müstəvidə dayanmışdır. Ustadlar el ağsaqqalı, müdriklik statusunda həmişə mənəvi dəyərlərin təbliğ və təqdimi ilə örnək olmuşlar. Ustadnamələr bir istiqamət kimi məhz bu düşüncənin ifadə forması kimi aşığı yaradıcılığında qələbləşmişdir. Ümumilikdə aşığı yaradıcılığına bir bütöv olaraq diqqət yetirsək (bəzi istisnalar nəzərə alınmazsa) bu zəngin xəzinə bir əxlaq, mənəviyyət

toplusudur. Dədə Qorqudun, Dirili Qurbaninin, Abbas Tufarqanlının, Xəstə Qasımın, Sarı Aşığın, Aşıq Alının, Şəmkirli Hüseynin, Aşıq Ələsgərin yüksək sənət nümunəsi olan ustadnamələri bütünlükdə ədəbiyyat üçün hadisə səviyyəsində dayanan faktlardır. Ustadnamələr aşiq yaradıcılığının mahiyyət məsələsidir. Bütünlükdə etnosun dəyər sisteminin, düşüncəsinin göstəricisidir, həyata, dünyaya, mühitə, insanlara, nə varsa hamısına müəyyənlanmış davranış formuludur. Göyçə aşiq mühitinin nümayəndəsi olaraq Aşıq Nəcəfin də yaradıcılığında bu dəyərlər ustad sözü, nəsihəti kimi əxlaq, məənəviyyat hadisəsi olaraq bədii sferaya gətirilir.

Verdiyim vədədən qaça bilmərəm,
Əhd-peyman, düz ilqara bağliyam.
Sirrim seyraquba açə bilmərəm,
Namusa, qeyrətə, ara bağliyam.

Artırıb həddindən aşan deyiləm,
Qaynaram, coşaram, daşan deyiləm,
Özgə bir xəyala düşən deyiləm,
Doğru-dürüst etibara bağliyam.

Aşıq yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərlərin dominantlıq təşkil etməsi və bütün çalarları ilə bədii məndə özünə yer tapması sənətin özünün mahiyyətindən, daşdığı funksional xarakterdən irəli gəlirdi. Ona görə də bu dəyərlərin, istər əxlaqi-tərbiyəvi, istərsə də ictimai-siyasi səciyyəli olmasından asılı olmayaraq bütün elmi-nəzəri müstəvilərdə bir sistemin düşüncə tipi kimi nəzərdən keçirmək gərəyi yaranır. Fərqlilik isə hadisə və faktın ifadə və yanaşma dərəcəsi ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, aşiq yaradıcılığında qorunan konservativlik yaradıcı şəxsiyyətini, sənətkar obrazını bir tip olaraq təqdimə daha çox şərait yaradır. Daha doğrusu, hadisələr, bütün dəyərlər nümunə olaraq aşığa, onun davranışına, məənəviyyat dünyasına hesablanır. Aşıq Nəcəf yaradıcılığında da məhz verdiyi vədə sədaqət, əhd-peymanə etibarlılıq dəyərlərin qəlibləşdiyini, region və bütünlükdə etnos səviyyəsində intensiv yaşamını düşünməyə əsas verir. Göyçəli Aşıq Nəcəf “qaynaram, coşaram, daşan deyiləm” deməklə sosial sferanın müəyyənləşdirdiyi davranış prinsiplərinin qəlibləşməsinə və ustad olaraq ona riayətin vacibliyini təqdim edir. Əlbəttə, türk təfəkkür sistemində dəyərlərin avtonomluğu və bütün unikalılığı ilə genetik təsəvvürlərə bağlandığı birmənalıdır.

Göyçə aşiq mühitinin, Ələsgər ocağının istedadlı nümayəndəsi Aşıq Nəcəfin yaradıcılığı bütün funksionallığı, mühiti ifadə hadisəsi olma xüsusiyyəti, poetik mahiyyəti ilə bir bütövdür. Türklüyün milli dəyər prinsiplərini, əxlaq, davranış qaydalarını öyrənmək, aydınlaşdırmaq üçün geniş material verir. Bütün bunlar bir istiqamətdə Göyçə mühitində elat təsəvvürlərinə əsaslanır və onun

ümumtürk əxlaq normaları ilə geniş kontekstdə bağlantılarını, bir mədəniyyətin hadisəsi olmasını düşünməyə əsas verir.

İkinci fəslin “*İctimai-siyasi şeirlər*” adlanan ikini yarım fəslində göstərilir ki, Göyçəli Aşıq Nəcəfin yaradıcılığında maraq doğuran və problem kimi araşdırma aktuallığında olan məsələlərdən birisi ictimai-siyasi mühitin təsviri ilə bağlıdır.

Aşıq Nəcəfin yaradıcılığında cəmiyyətdə, sosial sferada baş verənləri iki müstəvidə nəzərdən keçirmək gərəyi yaranır:

- a) sosial mühitin, siyasi sferanın özbaşınalıqlarına etiraz fonunda;
- b) pozulmuş nizamın doğurduğu kədər, giley-güzar müstəvisində.

Onu da əlavə edək ki, Aşıq Nəcəf yaradıcılığında bir istiqamət kimi kədər motivi əvvəldən axıra qədər üstünlük təşkil edir. Fikrimizcə, bu, şəxsi fonda baş verən hadisə kimi elə də inandırıcı görünmür. Burada daha çox ictimai kədər, sosial mühitdən, siyasi sferanın doğurduğu problemlərdən qaynaqlanan kədər nəzərə çarpır. Ümumiyyətlə, aşıq yaradıcılığında, bütünlükdə Azərbaycan ədəbiyyatında kədər bir motiv kimi özünü müxtəlif müstəvilərdə, ictimai, siyasi, mədəni mühitin doğurduğu problemlər fakturasında daha çox göstərir. Məsələnin mahiyyətində önəm kəsb edən bu motivin qaynaqlarının sənətkarın yaradıcılığı timsalında müəyyənəlməsi hadisəsidir. Ədəbiyyatda Məhəmməd Füzuli, Molla Vəli Vidadi, Qasım bəy Zakir, Əbdürrəhman ağa Dilbazov, Mustafa ağa Arif və s. kədəri vardır. Onların təhlili, ümumi mahiyyətinin açılması ilə bağlı müəyyən araşdırmalar aparılmışdır. Hətta M.Füzuli özü bu kədəri “poeziyanın sərmayəsi” kimi vurğulayırdı. Doğrudan da, kədər M.Füzuli poeziyasından qırmızı xətt kimi keçir və bütünlükdə yaradıcılığını izləyən hadisəyə çevrilir. Bütün bunlar və bu kimi faktlar ədəbiyyat tarixi boyu özünə yer tapır və fərdiləşmədən çox ictimai mahiyyət daşıyır. Əlbəttə, burada fərdi düşüncənin, sənətkar taleyinin ağrıların, həyatı elementlərin görünüşünü də inkar etmək olmur. Ancaq bütünlükdə mahiyyətində təkrar vurğulayaq ki, daha çox görünən, özünə yer tapan ictimai kədərdir. Göyçəli Aşıq Nəcəfin də yaradıcılığında kədər motivləri bir istiqamət kimi üstünlük təşkil edir. Həmin kədər çox yönlü hadisə olub, müəllifin bədii-estetik düşüncəsinin bir hissəsi kimi davamlı şəkildə özünü göstərir. Vətən, torpaq, el-oba həsrətindən tutmuş, ailə, sevgi və bəzən müəyyənəlməsi çətin olan hadisələrə qədər rəngarəngliklə səciyyələnir.

Dad sənin əlindən, a qanlı fələk,
Geydirdin al yerinə budu ağı mənə.
Gətirdin başıma min cürə kələk,
Verdin şərbət deyini, budu, ağı mənə.

Həsərət qoydun ulusuma, elimə,
Mən nə deyim sənin kimi zalıma,
Nəcəf deyər, qaldırıbsan dalıma,
Deyirsən, sən gəzdir bu dağı mənə.

Burada məsələnin mahiyyəti bütün tərəfləri ilə aydındır. Misranın fikir yükü, funksional səciyyəsi məlum bir tarixi hadisəni, Aşıq Nəcəf dövründə baş vermiş Göyçə faciəsini özündə ehtiva edir.

Bir istiqamət kimi Aşıq Nəcəf şeirlərində ermənilərin Göyçədə və ətraf bölgələrdə həyata keçirdiyi deportasiya, soyqırım hadisələri özünə yetərinə yer alır. Çünki çar Rusiyası məkrli siyasətində tarixi Azərbaycan torpaqlarına qarşı zaman-zaman təhlükə doğuracaq təhdidlərlə çıxış edirdi. Ermənilər bu məsələdə onlar üçün vasitə idi. Sovetlər dönməində baş verənlər də həmin məkrin davamı olaraq yaşanırdı. Xalq arasında yaşanan əhvalat, hadisə, rəvayətlər, qəhrəmanlıq nəğmələri, aşıq yaradıcılığı, qaçaq hərəkəti ilə bağlı dastanlar məhz fakt bolluğu ilə həmin prosesləri özündə lazımı qədər yaşatmaqdadır. Göyçənin yaxın və uzaq tarixini, sosial mənzərəsini, qarşılaşdığı problemləri öyrənmək, aydınlaşdırmaq üçün ən yaxşı mənbələrdən biri və bəlkə də birincisi məhz həmin nümunələrdir. Aşıq Nəcəf yaradıcılığındakı kədər Göyçə ilə bağlı problemlər müstəvisində ictimailəşir. Lakin Aşıq Nəcəf yaradıcılığında kədər motivi müxtəlif yönüldür. Onun müəyyənəlməsi, aydınlaşması üçün mühitə, mühitin ümumi mənzərəsinə, həyatı ilə bağlı məsələlərə diqqət yetirmək gərəyi yaranır. Məsələn, Nəcəf yaradıcılığında ictimailəşən kədər motivlərindən bir hissəsi sənətlə, Göyçə mühitinin istedadlı nümayəndəsi Növrəs İmanla bağlıdır. Ələsgər ocağının, bütünlükdə Göyçə mühitinin ən istedadlı sənətkarlarından olan Növrəs İmanla bağlı qaranlıq məqamlar bu gün də aydınlaşmayıb. Aşıq Nəcəf yaradıcılığında diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri Dədə Ələsgərlə Növrəs İman adının qoşa çəkilməsi və tez-tez təkrarlanmasıdır. “Ağrı dağı” rədifli qoşma kədərin, sənətkar taleyinin müəmmalarla dolu olması və ictimailəşməsi kontekstində tipik səciyyəlidir. Azərbaycan, bütünlükdə türk etnik yaddaşında problem və ağrılarla dolu olan Ağrı dağı adlı məkan var. Bu, cəmiyyətin, mühitin, bütünlükdə etnosun təmsalında daşınan və ümumiləşən ağrıdır. Dağ adında simvollaşmışdır. Aşıq Nəcəf də məhz sənətkar, sənət müstəvisində, Növrəs İmanın itkin düşməsi faktından çıxış etməklə Ağrı dağa müraciət edir.

Neçə pəhləvanlar gəlibdi səndən,
Bac ala bilməyib, keçibdi yandan,
Göyçə elli, bizim Növrəs İmandan,
Nəcəfə bir xəbər ver, Ağrı dağı!

Göyçə yaddaşında, bütünlükdə aşıq yaradıcılığının tarixində bir Növrəs İman ağrısı, nisgili yaşanmaqdadır. Onun müəmmalarla dolu həyatına, itkin

düşməsinə hələ folklorşünaslıq, bütünlükdə mədəni mühit aydınlıq gətirə bilməmişdir. Mühitin, Ələsgər ocağının digər sənətkarlarından fərqli olaraq Növrəs İman adı və Göyçə həsrəti Aşıq Nəcəf yaradıcılığında bir çoxluqla vurğulanır. Özlüyündə bunların hamısı sənətkarın əsərlərində kədər motivinin çoxalmasına səbəb olan məsələlərdir. Lakin bunlar da onun şeirlərindəki mövcud kədər in mahiyyətini bütünlüklə əhatə eləmir. Çünki Aşıq Nəcəf yaradıcılığının spesifikasında duran ən mühüm istiqamətlərdən biri məhz kədər motividir ki, axıra qədər açılmaz.

Ay ağalar, gəlin sizə söyləyim,
Çulğayıb hər yandan dərdü-qəm məni.
Sinəm dəftərinin şərhin eyləyim,
Öldürür bu möhnət sübhi-şəm məni.

Qürbətdə hər kimdən eylədim dilək,
Kor tale başıma gətirdi kələk,
Bəd başladı mənə bu çərxi-fələk,
Eylədi günbəgün baxtı kəm məni.

Göyçə mühiti söz, sənət, düşüncə məkanı olaraq həmişə zənginliklə, mənəvi dəyərlərin, milli varlığın qorunusu ilə səciyyələnmişdir. Ustad sənətkarlar, eləcə də bu mühitin görkəmli sənət xiridarı Göyçəli Aşıq Nəcəf bir aşıq, el sənətkarı kimi həmişə bu vəzifəni ləyaqətlə yerinə yetirmiş, milli düşüncənin qoruyuculuq missiyası ilə yaşamışdır. Bütün müraciətlər (fələyə, dünyaya, müqəddəslərə), etirazlar (cəmiyyətə, sosial sferaya, mənəbə sahiblərinə), narazılıqlar pozulmuş nizamın bərpasına, yurd itkisinin narahatçılığına yönəlmiş hadisələrdir və öz qaynağını reallıqlardan götürür. Ona görə də Aşıq Nəcəf yaradıcılığına bütünlükdə Göyçənin ümumi ruhunun, narahatçılığının, problemlərinin faktı kimi baxmaq gərəyi daha çox görünür.

Əlbəttə, Aşıq Nəcəf yaradıcılığının poetik sistemi, mətn informasiyası, bütünlükdə semantik mahiyyəti müxtəlif yönlü araşdırmaları zəruri edir. Kədər motivi özgürlük hadisəsi kimi Aşıq Nəcəf təmsalında bütünlükdə ictimai mahiyyətli məsələ olub mühiti, onun sosial mənzərəsini, etnos problematikasını ortaya qoyur.

İkinci fəslin “*Məhəbbət lirikası*” adlanan üçüncü yarım fəslində göstərilir ki, Göyçəli Aşıq Nəcəf yaradıcılığında problem kimi araşdırılma aktuallığında olan məsələlərdən biri məhəbbət mövzudur. Göyçəli Aşıq Nəcəfin yaradıcılığı da məhz əxlaqi-mənəvi dəyərlər, əzəli-əbədi təbiət, bəşəri məhəbbətin ifadəsi kontekstində bir klassikanı özündə ehtiva edir. “Bu, bəlkə də aşıq-şairlərin

aşığılı ilə əlaqədardır”¹. Aşılıq isə funksional mahiyyətli hadisə olaraq bütünlükdə etnosu, onun mədəniyyətini, əxlaq və davranış sistemini, təbiətə, insana, həyata, ətraf mühitə münasibətini ifadə edir. Bu gün Göyçə mühitinin ustad sənətkarlarının yaradıcılığından aldığımız informasiya özlüyündə böyük mədəniyyəti, etnosun təsəvvür sistemini açmağa imkan verir. Aşılıq Nəcəfin zəngin yaradıcılığı da məhz məhəbbətin təqdim və tərənnümü müstəvisində bütünlükdə Göyçə təsəvvür sisteminə bağlanır. Ona görə də bu ustadın əlimizdə olan şeirləri timsalında məhəbbətin funksional mahiyyətini bəşəri məhəbbətin tərənnümü və əzəli-əbədi təbiətin təcəssümü müstəvisində araşdırmaq gərəyi yaranır. Onu da əlavə etmək ki, “məhəbbət mövzusuna həsr olunmuş aşılıq şeirlərində ictimai bərabərsizlik, insan hüquqlarının tapdanması əleyhinə mübarizə motivləri son dərəcə qüvvətlidir. Bu şeirlərə yalnız intim hisslərin, nakam məhəbbətin tərənnümü kimi baxmaq düzgün olmazdı”². Aşılıq Nəcəfin yaradıcılığı məhəbbətin ifadəliliyi timsalında bütünlükdə Göyçəni, onun dəyər və təsəvvür sistemini özündə ehtiva edir.

Asanlıqla müşkül işlər düzələr,
Ala gözlü nazlı yarım, ağılama!
Xəstələr sağalar, gedənlər gələr,
Canda qalmaz dərd-azarım, ağılama!

Ağılayanda din-imanım alırsan,
Tökürsən bədəndən qanım alırsan,
Nəcəfəm, cəsəddən canım alırsan,
Tuti dilli işvəkarım, ağılama!

Göründüyü kimi, bu nümunə bütünlükdə aşılığın sevgi duyğularını ifadə etməyə hesablanmamışdır. Əksinə, mühitin, onun doğurduğu problemlərin əksi müstəvisində sənətkar öz duyğularını, düşüncələrini qələmə alır. Aşılıq yaradıcılığı özlüyündə dominant keyfiyyət göstəriciliyi ilə səciyyələnir. Burada mühitin dominantlıq dərəcəsi sənət və əxlaq dominantlığına qədər müxtəlif istiqamətlər qovuşur. Region üçün xarakterik olan toplum düşüncəsini özündə daşımaq funksiyasını yerinə yetirir. Aşılıq yaradıcılığında fasiləsiz informasiya yaşarlılığı həmişə mühüm keyfiyyət kimi özünü göstərmişdir. Məhz ustad sənətkarların yaradıcılığında özünü göstərən həyat hadisələrinə münasibət, sosial sferanın problemləri, yaşam aktları müxtəlif formalarda mətnə gətirilmişdir. Yuxarıdakı poetik nümunə xalq düşüncəsində olan sevginin doğurduğu təsəvvür fonunda məhəbbətdən, onun təsvir və təqdimindən çox müşkülləri, həyatın çətinliklərini, “yaman günün ömrünün az olması” təsəvvürünü təlqin edir. “Ay

¹ Məmmədli E. Şair Nəbi Borçalı: həyatı, mühiti, sənəti. Bakı: Nurlan, 2014, s.30

² Vəliyev.V.Ə. Azərbaycan folkloru. Bakı: Maarif, 1985, s.155

bimürvət, məlul durma, sən Allah” mısrası ilə başlanan şeirində isə bir başqa mənzərənin şahidi oluruq:

Ay bimürvət, məlul durma, sən Allah,
Sən dərd əhlisənsə, mən də yarıyam.
Hicrandan cəsədim əriyib, billah,
Dərd ilə möhnətin xiridarıyam.

Kəməndi boynuma keçirdi qədər,
Elədi vətəndən məni dərbədən.
Mahalım Göyçədi, əmim – Ələsgər,
Növrəstə İmanın yadigarıyam.

Aşıq Nəcəf yaradıcılığında Aşıq Ələsgər və Növrəs İman adı bir xətt kimi ardıcılıqla keçir. Aşıq Ələsgəri çox yerdə “əməm Ələsgərdi” deməklə xatırlayırsa, Növrəs İmanı “ustadım İmandı” deməklə qeyd edir. Yuxarıdakı mətndə də “Növrəs İman yadigarıyam” deməsi Aşıq Nəcəfin bir istiqamətdə Növrəs İmana münasibətini ifadə edirsə, digər istiqamətdə ondan bir sənətkar kimi bəhrələnməni işarələyir. Göründüyü kimi, burada Aşıq Nəcəfin müraciətində bir istiqamətdə sevgi duyğuları, hansısa el gözəlinə səmimi münasibəti, qəm, fəraq içində yaşaması, “hicrandan cəsədinin əriməsi” ifadə olunursa və son olaraq özünü “dərd ilə möhnətin xiridarı” adlandırırsa, digər istiqamətdə konkret hadisələrin sadalanması nəzərə çarpır.

Göyçəli Aşıq Nəcəf yaradıcılığında türkün mədəni ocaqlarından olan Göyçənin gözəl və gözəllik anlayışını paralellərlə mətne gətirir, “ləlü ləblərinə, gül yanağına, nə bənövşə bənzər, nə lala, Pəri” qənaətində olur. Sözü mənə yaddaşı müqayisələri, aşığın el gözəlinə münasibətini, onun zahiri və mənəvi zənginliyini bir bütöv olaraq özündə əks etdirir. Bədii-estetik düşüncədə həyatda olduğundan gözəl anlayışı vardır.

Aşıq Nəcəf rastlaşdığı Göyçə gözəlini baharın gözəlliyini ehtiva edən bənövşə, lalə ilə bir müstəvidə təhlilə gətirir və daha üstün mövqedə təqdim edir. Ruhunun bu gözəlliyin pərvanəsi olduğunu söyləyir. Burada təbiətin gözəlliyi ilə Aşıq Nəcəfin təsvir etdiyi gözəlin obrazı tipoloji ortaqlıqda görünür. Obyekt determinizmi özlüyündə yaradıcı düşüncəsində subyekt təsəvvürlərinə bağlanır. Şəxsi subyektivlik, mətn fenomenliyi, poetik sistemin komponentləri bir vahid olaraq bütövlük qazanır.

“Kəşt elədim, bu dünyanı dolandım”,
Sənin kimi gözəl hanı, Gülcəmal!
Odlanıb dərdindən, alışıb yandım,
Qoydum mən yolunda canı, Gülcəmal!

Aşıq Nəcəfin yaradıcılığında məhəbbət və gözəllik anlayışları mahiyyətə, milli yaddaşın formalaşdırdığı normalara uyğunluqla təzahür olunur. Milli-mənəvi zənginlikdən tutmuş, zahiri gözəlliyə, məhəbbətin doğurduğu çoxçalarlı bəşəri və ilahi gözəlliyə qədər böyük bir sferanı özündə ehtiva edir Göyçə aşiq mühitində və bütünlükdə aşiq yaradıcılığında fəlsəfi-estetik mahiyyətli hadisə olaraq bəşəri məhəbbətlə məhdudlaşmır, burada digər istiqamətdə təbiətin əsrarəngizlikləri böyük mahiyyətli hadisə kimi diqqət çəkir.

Göyçəli Aşıq Nəcəfin yaradıcılığında təbiət gözəllikləri bütün füsunkarlığı ilə fəlsəfi-estetik hadisə kimi milli düşüncədə müəyyənlanmış spektrlərə bağlanır. Məlum olduğu kimi, aşiq yaradıcılığı bütün müstəvilərdə folklor hadisəsidir və onun zəngin kanonik sistemini özündə işarələyir. Mövzu, düşüncə anlamında da aşiqlərin peyzaj lirikası sırf gözəlliyi, milli yaddaşın eyni xətdə dayanan təsəvvürlərini sərgiləyir. Aşıq Nəcəfin yaradıcılığı gözəllik anlamında mətn fenomeni olaraq bütün müstəvilərdə Göyçənin zənginliyinə, mənəvi dəyərlərinə, əxlaq anlayışına, yurd, torpaq sevgisinə və bütünlükdə Göyçə gözəlliyinə hesablanır. Bunlar özlüyündə sosial sferadakı gözəllik və dəyər qanunlarına bağlanır və təbiət anlamında müxtəlif paralelləri aktuallaşdırır. Dədə Ələsgərin Göyçə yaylaqlarına müraciətlə dediyi “gözəllər seyrangahısan, səni görüm var ol, yaylaq” qənaəti bütünlükdə mühitin təbiətə olan münasibətinin hadisəsidir. Aşıq Nəcəf yaradıcılığında da əzəli-əbədi təbiətin tərənnümü bir istiqamət kimi həmişə diqqət mərkəzində dayanır. Ümumiyyətlə, Göyçə mühitində, bütünlükdə aşiq yaradıcılığında təbiət, onun füsunkarlığı, obrazlaşması və müxtəlif baxış bucaqlarında görünüşü həmişə yüksək sənət fakturası ilə xarakterizə olunmuşdur.

İndi acı rüzgar kəsib yolları,
Ey bizim alçaqlı-ucalı dağlar!
Yığardın üstünə ağır elləri,
Olardın bəzirgan, xocalı, dağlar!

Qəzanın qədəri pozub növrağın,
Görünmür köysündə gözəl yığnağın.
Keçibdi işrətli, səfali çağın,
İndi səni görən qocalı, dağlar!

Göyçəli Aşıq Nəcəfin mətn və mühit, mətn və subyekt, mətn və mətn müstəvisində ciddi nəzəri təhlilləri zəruriləşdirir. Mətn fenomeni, sözün məna yaddaşı, estetik kateqoriallığı, janr məzmunu bütöv olaraq yaradıcı dünyagörüşünü, sənətin unikallığını, janr strukturuna uyğunlaşdırılan düşüncəni, istedadı, mühiti ifadə edir. Aşıq yaradıcılığında məhəbbət mövzusunun dominantlığını və hansı məna yükü ilə xarakterizə olunduğunu ortaya qoyur.

İkinci fəslin dördüncü yarım fəslə "Dini şeirlər" adlanır. Göyçəli Aşıq Nəcəf yaradıcılığında geniş araşdırmaları zəruri edən mövzu istiqamətlərdən biri dini şeirlərdir. Göyçəli Aşıq Nəcəfin də yaradıcılığında mühüm, həm də açılmalı olan mövzu istiqamətlərindən biri məhz islami dəyərlərlə bağlıdır. Göyçə mühitinin bütün sənətkarlarında dinin müəyyənləşdirdiyi prinsiplər, onun mənəviyyat və ideya kodları, fəlsəfi mahiyyəti, hədislərdən gələn təlqinlər, peyğəmbərə, imamlara, digər böyük şəxsiyyətlərə ardıcıl müraciətlər mühit səviyyəsində məsələyə ciddi önəm verildiyini aydınlaşdırır.

Aşıq Nəcəfin də yaradıcılığında dindən bəhrələnməni bir sıra istiqamətdə nəzərdən keçirmək olar:

- a) "Quran", onun ayə və hədisləri;
- b) dini elmlərin (təfsir, kəlam, fiqh) görünüşü;
- c) islam tarixi ilə bağlı olan fakt və hadisələr;
- ç) peyğəmbər, imamlar, islamın böyük şəxsiyyətləri ilə bağlı hekayətlər;
- d) təsəvvüf simvolikası;
- e) əfsanəvi, tarixi hadisə, əhvalat və obrazların mətnə gətirilməsi və s.

Aşıq yaradıcılığı, bütünlükdə Göyçə aşıq mühiti dini-ürfəni dəyərlərdə məhz bu istiqamətləri özündə ehtiva edir, həm də bu müstəvidə yanaşmaları aktuallaşdırır. Aşıq Nəcəfin yaradıcılığının təhlili də bu prinsip və istiqamətlərdə təhlillər aparmaq üçün zəngin material verir.

Xaliqi-ləmyəzəl əvvəl, ibtida,
Xəlc olunan cana bağışla məni.
Cəbrayıl dəmbədəm gətirən nida
Rəsuli- sübhana bağışla məni.

Cənabi Zeynəbin çəkdiyi aha,
Qəribi –bimara, o bipənaha,
Xari-muğilana, şami-iraha,
Çəkilən karvana bağışla məni..

Mətn informasiyası dinin müəyyənləşdirdiyi terminologiyaya, dəyər prinsiplərinə hesablanmışdır. Birinci misrada "xaliqi-ləmyəzəl əvvəl, ibtida" misrasında "xaliqi-ləmyəzəl" ərəb sözü olub əbədi yaradan, Allah anlamını verir. Aşıq Nəcəf də məhz bunları şeirə gətirir və xəlc olunan cana bağışla deyir. Mətndəki terminologiya (ərəb və fars dilinə aid olan sözlərin çoxluğu) və mətn informasiyası bütün aydınlığı ilə göstərir ki, Aşıq Nəcəf dini elmlərə, islamın müəyyənləşdirdiyi qayda-qanunlara, prinsiplərə dərinləndirən bələd olmuşdur. Ədlü-ədalətlə qadiri-qəffar,

Aləmin sərvəri, şah-i-mədədkar,
Məhəmməd dinini eyləyən aşkar,

Ol Şahi-mərdana bağışla məni.

Cənabi Qasıma, Əli Əkbərə,
İsti qumlar üstə qalan peykərə,
Hüseyni-şəhidə, cismi bisərə,
Şahi-şəhidanə bağışla məni.

Burada da sözlərin böyük bir qismi ərəb dilindən gəlmədir. “Ədl”, “ədalət” eyni kökdən olub eyni mənanı, ədaləti, insafı bildirir. “Qadir”, “qəffar” da ərəb sözləridir. “Qadir” bacarıqlı, qüdrətli, “Qəffar” günahları bağışlayan, əfv edən anlamındadır. Bu bənd bütünlükdə mətn hadisəsi olaraq Həzrəti Əliyə, onun islamın böyük şəxsiyyəti kimi ucalığını ifadəyə hesablanmışdır. “Qurani-Kərim”-in “Rəd” surəsində deyilir: “Mənimlə sizin aranızda şahidlik üçün təkə Allah və Kitabı bilən kəslər bəs edər”. Həzrəti peyğəmbərin bir başqa hədisdə buyurduğu “Əli haqq ilə və haqq da Əli ilədir” kəlamı da bütünlükdə bu düşüncənin ifadəsinə hesablanmışdır. Şeirdə adı vurğulanan cənabi Qasım Hüseynin oğludur. Həzrəti Əli Əkbər isə Həzrəti Həsənin böyük oğludur. Mətnə özünə yer alan Həzrəti Qasım və Həzrəti Əli Əkbər Kərbəla döyüşlərində şəhid olmuşdur. “Hüseyni-şəhidə” ifadəsi və bütünlükdə mətnə özünə yer tapan adlar hamısı Kərbəla hadisələrini işarələyir. Ustad sənətkar bağışlanmaq anlamında bu müqəddəsləri sadalamaqla böyük bir tarixi olayı yaddaşa gətirir və onlara görə bağışlanmanı diləyir. Göründüyü kimi, Göyçəli Aşıq Nəcəf islam dinini, tarixini, müqəddəs şəxslərin həyatı ilə bağlı hadisələri, islam inanc sistemini analoji düşüncə müstəvisinə gətirir. İslam tarixinin statistik xronoloji göstəricisi və informasiya bazası bütünlükdə folklor və yazılı ədəbiyyat üçün enerji qaynağı statusunda çıxış edir. Burada bütün təhlillər, mətn üzərində aparılan müşahidələr iki istiqamətdə yanaşmanı zəruri edir.

- a) mətn informasiyası;
- b) subyekt informasiyası.

Bu ustad sənətkarın yaradıcılığı dinin böyük şəxslərinin, dinin qanun və qaydalarının öyrənilməsi üçün əsaslı mənbələrdəndir. Məsələn, “Deyim” rədifli şeiri işarələdiyi məna, informasiya yükü, mətn konstruksiyası ilə əsaslı mənbə funksiyasını yerinə yetirir.

Dərs aldı Cəbrayıl, yanmadı pəri,
Günü günortadan qaytardı geri.
Neçə min il doğulmazdan irəli,
Ağ devin bəndini çatdıgın deyim.

Çaldı Zülfüqarı, böldü Əntəri,
Tamaşaya gətirdi o mələkləri,

Mübarək dəstiylə dəri-Xeybəri,
Götürüb kənara atdığın deyim.

İbrahimxəlili saxladı narda,
Yunisi Mahidə, İsanı darda,
Kəfərlər içində, şəhri Bərbərdə,
Özün qul adına satdığın deyim.

Göründüyü kimi, bunlar hamısı dinə, dini elmlərin verdiyi biliklərə əsaslanır və sırf bir bütöv, xronotop hadisəsi olaraq vahid sistemi işarələyir. Göyçə aşiq mühitinin vurğuladığı düşüncə özünəməxsusluqla həm dini (mədrəsə sisteminin verdiyi informasiya bazasını), həm də xanəgahlığı, bəsirət düşüncəsini, təkkə məfkurəsinin zərurətə çevirdiklərini özündə ehtiva edir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı **“Göyçəli Aşiq Nəcəf yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri”** adlanır və iki yarım fəsildən ibarətdir. *“Aşiq şeir şəkillərinin Aşiq Nəcəf yaradıcılığında yeri”* adlanan birinci yarım fəsildə göstərilir ki, Göyçəli Aşiq Nəcəfin yaradıcılığında araşdırılmalı mühüm problemlərdən biri onun poetik sisteminin, janr strukturunun, üslubi formullarının unikallığının müəyyənəşdirilməsidir. Göyçəli Aşiq Nəcəfin yaradıcılığının poetik sisteminin açılması bütünlükdə Göyçə mühiti müstəvisində aşiq sənətinin janr məzmununu aydınlaşdırmağa imkan verir.

Aşiq Nəcəfin yaradıcılığında aşiq şeir şəkillərinin poetik sistemi bir bütöv olaraq sənətin kanonik sisteminə bağlanır. Onun şeirlərini aşiq şeir şəkillərinin gəraylı, qoşma, təniz, cıqalı təniz, qıl bənd, divanı, müxəmməs, deyişmə formaları üzərində struktur təhlilinə cəlb etmək və bu müstəvidə açmaq gərəkdir. Məsələn, Göyçəli Aşiq Nəcəfin əlimizdə olan otuz dörd gəraylısının poetik sistemi, janr paradiqması bütünlükdə türk düşüncə sistemində mövcud olan gəraylı prinsiplərinə hesablanmaqla qafiyə, bölgü, rədif, bəndlər və misralar arası əlaqə, sonuncu bənddə müəllif imzası və s. kimi məsələləri özündə ehtiva edir.

Gör, başıma nələr gəldi,
Üzü dönmüş qara baxtım?!
Qoydu bir kamana, atdı,
Məni bu diyara baxtım.

Oyan, bu qəflətdə uyma,
Bağrımın başını oyma,
El içində zəlil qoyma,
Eylə dərdə çara, baxtım!

Göründüyü kimi, mükəmməl janr olan gəraylı özünün formal komponentləri ilə (qafiyə, heca sayı, bölgü, rədif, bənd) nəzəri təhlilləri, tipoloji

yanaşmaları zəruri edir. Bütün bədii mətnlərdə olduğu kimi, burada da obyektin determinasiyası üst qatda görünür və şəxsi subyektivliklə tamlaşır.

Fələk məndən nəzər aydı,
Yönüm qürbət elə düşdü.
Oxum atdım, daşa dəydi,
İşim çox müşkülə düşdü.

Mənim baxtım qara gəldi,
Hər yandan əlim üzüldü.
Nə şad oldum, üzüm güldü,
Dərdim dildən-dilə düşdü.

Bədii mətnin ehtiva elədiyi səs assosiasiyası bu nümunədə “qürbət”, “müşkül” sözlərinin ifadə etdiyi anlama hesablanmışdır. “Müşkül” açar söz olaraq “qərib”, “nəzər”, “düşdü” sözləri ilə səs assosiasiyasında sənətkarın düşüncələrini, düşdüyü vəziyyəti ifadəyə xidmət edir.

Aşıq yaradıcılığı, bütünlükdə, xalq şeir ənənəsi etnosun varlığı və ruh məsələsini özündə ehtiva etdiyi üçün ona bütün müstəvilərdə milli mənsubluq konsepsiyasında yanaşmaq gərəyi önəm təşkil edir. Aşıq Nəcəfin zəngin yaradıcılığı bu önəmliyin spektrlərini müəyyənləşdirmək üçün əsaslı mənbədir. Bu ustad sənətkarın yaradıcılığının poetik sistemi, janrın simmetriyasını, nitq aktlarını, türk düşüncəsindəki nitq janrlarını, Göyçə mühitinin bədii-estetik düşüncə fakturasını, estetik bazasını, genetikasını müəyyənləşdirməyə əsas yaradır. Burada mühit səviyyəsində Aşıq Nəcəf şeirinin açılması iki istiqaməti - fərdi səviyyədə sənətkarlığı və mühit səviyyəsində paralelləri aktuallaşdırır. Subyekt informasiyasında müşahidə olunanların mətn informasiyasında hansı səviyyədə təqdimi artıq Göyçəli Aşıq Nəcəfin mühit və bütünlükdə aşıq yaradıcılığı müstəvisində yerini müəyyənləşdirməyə və sənət statusunu dəqiqləşdirməyə şərait yaradır. Çünki hər bir sənətkarın yaradıcılığında poetik sistemin təhlili onun bütünlükdə sənət statusuna bağlanır. Aşıq Nəcəfin qoşmaları janrın prinsipi və janr mexanizmi müstəvisində bir bütövə hesablanır.

Ovsunçuyam, ovsun sallam dağlara,
Gəzirəm, tutmağa mar axtarıram.
Xəstə könlüm meylin salıb bağlara,
Yetkin alma, heyva, nar axtarıram.

Aşıq Nəcəf yaradıcılığında forma zənginliyi baxımından müxəmməslərin də xüsusi yeri vardır. Sənətkarın “Çıxdı yenə”, “Dolanır”, “Dünyadı bu”, “Gəlinə”, “Görmüşəm”, “Gözələ”, “Gözünə”, “Qarıya”, “Qırmızı”, “Sumaya” rədifli müxəmməsləri bütün struktur komponentlərini, poetik sistemini özündə ehtiva etmək baxımından əvəzsizdir. Aşıq Nəcəf yaradıcılığı müxəmməsin

yüksək poetik nümunələrinin yaranışı baxımından tipikdir. Həm mövzu, həm də poetik formanın mükəmməlliyi baxımından mətn fenomeni təsiri bağışlayan bu nümunələr klassik ənənəyə, Göyçə aşiq mühitindəki (Aşiq Alı, Aşiq Ələsgər, Aşiq Musa, Aşiq Məhəmməd, Aşiq Əsəd, Növrəs İman və s.) sənət dəyərlərinə bağlıdır.

Üçüncü fəslin ikinci yarım fəslə *“Aşiq Nəcəf şeirlərinin dil-üslub xüsusiyyətləri”* adlanır. Göyçəli Aşiq Nəcəfin yaradıcılığında poetika müstəvisində təhlil olunmalı istiqamətlərdən biri də dil, üslub xüsusiyyətləridir. Aşiq yaradıcılığı, eləcə də Göyçəli Aşiq Nəcəfin yaradıcılığı bədii təsvir (epitet, təşbeh, metafora, metonimiya, simvol) və bədii ifadə vasitələri (bədii sual, təzad, təkrir, mübaliğə, inversiya, kinayə) zənginliyi ilə mühüm əhəmiyyət daşıyır, onun poetik sisteminin mükəmməlliyini aydınlaşdırır. Məsələn, aşiq yaradıcılığında bədii təsvir vasitələri hər biri məna yaratmada, bədii mətnin estetik qatını müəyyənləşdirmədə mühüm funksional səciyyə daşıyır. Onun fonopoetik, morfo poetik qatı ilə birgə semantik yaddaşını da müəyyənləşdirir. Aşiq yaradıcılığında epitet, təşbeh, metafora, metonimiya, simvol hamısı mətnə düşünülmüş sənətkar hissinin, duyğusunun ifadəsi kontekstində gətirilir. Mətn hadisəsi olaraq sənətkarın bədii məkanda yerini müəyyənləşdirir. Aşiq Nəcəfin yaradıcılığı bədii təsvir və ifadə vasitələrinin zənginliyi ilə geniş fakturalı bir yaradıcılıqdır.

Bir qələm qaşlının, xoş baxışlının,
Bir ala gözlünün dağı məndədi.
Bir qarğı saçlının, inci dişlinin,
Bir şirin sözlünün dağı məndədi.

Bir siyah tellinin, fitnə fellinin,
Bir tuti dillinin, ləbi ballının,
Bir incə bellinin, nazik əllinin,
Bir işvə-nazlının dağı məndədi.

Göründüyü kimi, mətnə “qələm qaşlı”, “xoş baxışlı”, “ala gözlü”, “qarğı saçlı”, “inci dişli”, “şirin sözlü”, “siyah telli”, “tuti dilli”, “ləbi ballı”, “incə belli”, “nazik əlli” epitetlərdir və sənətkar, demək olar, fikrini epitetlər üzərində qurmuşdur. Bu isə bir növ fonopoetik, morfo poetik sistem mükəmməlliyini yaradan vasitə olmaqla, eyni zamanda fonosemantizmin də oynadığı rol müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Bədii informasiyaların mürəkkəbliyində, Aşiq Nəcəf yaradıcılığının poetik qatının, sintaktik mahiyyətinin funksionallıq dərəcəsinin müəyyənliyində epitetlər kimi digər bədii təsvir vasitələri (bənzətmə, metafora, metonimiya, simvol) də mühüm rol oynayırlar. Təşbeh digər təsvir vasitələri kimi, məna yaratmada funksional xarakterlidir.

Olmuşam səhrayi-qələndər kimi,
Car olur göz yaşım nəhlər kimi,
Bıçarə Nəcəfəm, səməndər kimi,
Alışib bədənim, nara düşmüşəm.

Göründüyü kimi, mətn bənzətmə üzərində qurulmuşdur. Burada bənzətmənin komponentləri (bənzəyən, bənzədilən, bənzətmə qoşması, bənzətmə əlaməti) bütün funksional xarakteri ilə mətndə fəvqəlzəmanlılıq və fəvqəlməkanlılıq yaradan poetik fiqur rolunu oynayır. Birinci misrada (“Olmuşam səhrayi-qələndər kimi”) bənzəyən lirik mən, bənzədilən səhrayi-qələndər (fars sözü olub dərviş, dünya malına aldanmayan həqiqət əhli, fəqir), bənzətmə qoşması kimi, bənzətmə əlaməti səhra, ikinci misrada (“Car olur göz yaşım nəhlər kimi”), bənzəyən göz yaşı, bənzədilən nəhr, bənzətmə qoşması kimi, bənzətmə əlaməti car olma, üçüncü misrada (“bıçarə Nəcəfəm, səməndər kimi”) bənzəyən Nəcəf, bənzədilən səməndər, bənzətmə qoşması kimi, bənzətmə əlaməti bıçarədir.

Aşıq yaradıcılığında, eləcə də Aşıq Nəcəfin yaradıcılığında bədii modelin konstruksiyası məhz daxili məzmunun, formal strukturun bütövlüyü, müəyyənləşdirdiyi sistem daxilində həyata keçirilir. Metonimiyanın (ad dəyişmə) mətn daxilində funksional səciyyəsi semantik məzmunu ilə işarələnir. Aşıq yaradıcılığı məhz bu kimi poetik fiqurların əhatəsində yüksək sənət meyarlarına gəlib çıxır və bütünlükdə mətn fenomenliyinə yüklənir. Məsələn, “Aşıq olmuşam şeirində “bu çeşmi xunxara aşiq olmuşam” misrasında “çeşmi xunxar” metonimiyadır. Aşıq Nəcəf gözəl demir və onu birbaşa təqdim etmir, semantik mahiyyətilə çatdırır, “çeşmi xunxar” sevdiyi gözəli işarələyir. “Xunxar” fars sözüdür, qaniçən, zalım anlamındadır. “Çeşm” də fars sözü olub göz anlamındadır. Ustad burada təsvirini verdiyi gözəlin gözləri timsalında qaniçən kimi təqdim edir. Mətn informasiyası burada obrazlı düşüncəni, poetik funksiyanı axıra qədər təqdimə hesablanır. Burada gözəl və gözəllik, aşiq və onun iztirabları anlamında bütöv bir informasiya daşınır. Mətn fakturasında poetikliyin hadisəsi olaraq ciddi məzmunla görünür.

Fəhm elə, diqqət yetir,
Könlüm təmənnasına.
Əzəl gündən sığınmışam,
Mərdlərin mövlasına.
Nəcəf deyər, nəzər yetir,
Xəstə könlüm yasına,
Min bir dərdə dəva qılan,
Biz o kəsdən danışaq.

Mətnə “mərdlərin mövlası” metonimiyadır. Burada ustad sənətkar Tanrı, Allah demir, “mərdlərin mövlası” deməklə mətn daxilində semantik mahiyyəti qüvvətləndirir. Və yaxud da “cavan aşiq, al sazını, gəl, məclisdən danışaq” misrası özlüyündə poetik funksiyaya yüklənir. Və yaxud da “Sıdqi-dillə sığınmışam qadiri sübhan durur, dar günümdə dada yetən ol Şahi-mərdan durur” misralarında “Qadiri-sübhan”, “Şahi-mərdan” sözləri ilə metonimiya yaratmışdır. “Pirlər piri, yetiş dada” misrasında da “pirlər piri” metonimiyadır. “Söz və sintaktik təkrarların müxtəlif növlərinin təkrarı həmişə musiqi ahəngi ilə müşayiət olunur və ona dayaq olur”¹. Bədii mətnə söz və sintaktik fiqurların işləklik məqamı poetik hadisə kimi bədii təsirə hesablanır. Metaforalar da bədiiliyi yaradan fiqur kimi həmişə poeziyada işlək olmuş, funksional xarakteri ilə seçilmişdir. Məlum olduğu kimi, metafora (istiarə) köçürmə anlamı daşıyır. Bir əşya və ya hadisənin əlamətinin başqa bir əşya və ya hadisə üzərinə köçürülməsi metaforadır.

Canlar alır gözlərinin qarası,
Heç sağalmaz kirpiyinin yarası.
Nəcəfəm, dərdimin olar çarası,
Ləblərinin şəhdi balın görəndə.

Göründüyü kimi, Aşıq Nəcəf “canlar alır gözlərinin qarası” deməklə maraqlı bir metafora yaradır. Çünki can almaq gözlərə aid deyildir, sənətkar onu sevgilisinin gözləri üzərinə köçürməklə (metafora) yaratmışdır. Aşıq yaradıcılığında özünü göstərən uyğunluq və sərbəstlik bədii təsvir və ifadə vasitələrində bir sistem yaradaraq mətn unikalılığına xidmət edir.

Aşıq Nəcəfin öz şeirlərində bədii suala müraciət etməsi mövzudan, mətnin doğurduğu şəraitdən yaranır. Deyişmələrin özünün spesifikasiyası, mətn konstruksiyası zəruri olaraq bunları aktlaşdırırsa, digər şeir şəkillərində işləkliyi müxtəlif məzmunludur.

De görüm, qalibmi heç buna gələn?
Olubmu başacan şad olub gülən?
Günü-gündən artıb öldürən, ölən,
Əvvəlindən qılı-qaldı bu dünya.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatda əldə olunmuş başlıca elmi qənaət və mülahizələr ümumiləşdirilmiş, mövzunun perspektiv tədqiqat istiqamətləri göstərilmişdir. Araşdırma nəticəsində müəyyənləşdirilmişdir ki,

XX əsr Göyçə aşiq mühitinin yetişdirdiyi Göyçəli Aşıq Nəcəf yaradıcılığı mətn konstruksiyası, bədii düşüncənin söz yaddaşı, fundamental sənət örnəyi olma baxımından da ciddi uğurlarla səciyyələnir. Gəraylı, qoşma, təcnis,

¹ Hüseynov M. Dil və poeziya. Bakı: Elm, 2008, s.235

deyişmə, divani, müxəmməs və s. kimi janr örnəkləri təkcə məzmun yaddaşının unikalılığı ilə əhəmiyyət daşıyır, burada bədii mətnin struktur formulları bir bütöv olaraq məzmun yaratmaya, fonopoetik, morfoopoetik sistemin bütövlüyünə, assosiativ bağlılığına xidmət edir. Mətn və mühit, mətn və subyekt müstəvisində ciddi fakturaya malik olan bu nümunələr özündə mətn və mətn hadisəsi kimi fəvqəlzamanlılıq və fəvqəlməkanlılıq səviyyəsində bir mədəni düşüncəni işarələyir. Aşıq Nəcəf yaradıcılığının səs simvolizmi, səs assosiasiyası vahid bir nöqtədən çıxış etməklə mükəmməl bir sistemi ortaya qoyur. Qrammatik vasitələr, sintaktik poetika, işarələdiyi semantik yaddaş Göyçə mühitinin zənginliyi haqqında təsəvvürü bir daha dolğunlaşdırır. Aşıq Nəcəfin yaradıcılığı bu müstəvidə təkcə etnosun milli yaddaş, dəyər sistemini ifadə etməklə yekunlaşmır, həm də estetik informasiya zənginliyini də aktlaşdırır. Ümumi mətn semantikasi güclü bir qaynağa, arxetiplərin işarələdiyi zəngin mədəniyyətə hesablanır. Janr paradiqması, sintaktik fiqurların məzmunu bütöv bir yaddaşı özündə ehtiva edir. Bütün bunlar Göyçəli Aşıq Nəcəfin aşıq yaradıcılığında, Göyçə aşıq mühitində bir sənətkar kimi yaradıcı statusunu müəyyənləşdirir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin çap etdirdiyi aşağıdakı məqalə və materiallarda öz əksini tapmışdır:

1. Növrəs İmanın eyni adlı qoşmaları haqqında // Axtarışlar. XXVIII cild. Bakı: Səda, 2006, s. 176-179
2. Aşıq Nəcəfin qoşmalarında məhəbbət lirikası // Elmi axtarışlar, № 1. Bakı: Nurlan, 2009, s. 227-230
3. Göyçəli Aşıq Nəcəfin divaniləri // Dədə Qorqud, № 4, Bakı, 2011, s. 92-98
4. Göyçəli Aşıq Nəcəfin gəraylılarında məhəbbət lirikası // Türksöylü xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri. Bakı: 2012, s. 79
5. Göyçəli Aşıq Nəcəfin gəraylılarında məhəbbət lirikası // Elmi axtarışlar, № 1, Bakı: 2012, s. 101-107
6. Гейчинская ашугская среда и Ашуг Наджаф // Научные исследования в сфере гуманитарных наук: открытия XXI века. Материалы I Международной научно-практической конференции. 24-25 октября 2014. Пятигорск: 2014, с.76-80
7. Göyçə aşıq mühitinin yetirməsi Aşıq Nəcəf // Axtarışlar, № II (8), Naxçıvan: 2013, s. 43-45
8. Göyçəli Aşıq Nəcəf və Göyçə aşıq mühiti // Sivilizasiya dərgisi, Bakı Avrasiya Universiteti, № 11, Bakı: 2014, s. 79-85
9. Общественно-политическая картина среды в творчестве Ашуга Наджафа // Ученые записки Таврического Национального Университета им. Вернадского, серия филология. Социальные коммуникации, том 27 (66), № 4, ч.1, с. 141-146

Ashug Najaf's life and activity from Goycha

SUMMARY

The dissertation work consists of the introduction, three parts, conclusion and the list of the used literatures.

In the introduction of the dissertation work the actuality of the investigation is based on, the object, aim and duties of the investigation are determined, the scientific innovations, methods and sources, the practical and theoretical importance of the investigation are spoken about, the information about the structure of the investigation is given.

The first part of the dissertation work called "Ashug Najaf's life and activity from Goycha" consists of two chapters. In these chapters the following problems such as the investigation problems about ashug's life and activity, the ashug sphere of Ashug Najaf and Goycha, etc. are studied.

The second part of the dissertation is called "The subject and idea directions of Ashug Najaf's activity". This part consists of four chapters. The part dedicates to the following problems: the ashug's ethical-educational poems, the social-political poems by the ashug, the love lyric, the religious poems, etc.

The third part of the dissertation is called "The mastership peculiarities of Ashug Najaf's activity" and consists of two chapters. In this part the following problems such as the place of the ashug poem forms in Ashug Najaf's activity, the language-style peculiarities of Ashug Najaf's poems, etc. are investigated.

In the conclusion the main provisions of the investigation are carried out and the future directions of the investigated subject are shown.

Жизнь и творчество Ашуга Наджафа из Гейчи

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во «Введении» даётся информация об актуальности темы, объекте, предмете, цели, задачах, научной новизне, теоретических и методологических основах, практической значимости, апробации и структуре исследования.

Первая глава диссертации, которая называется «Жизнь и среда Ашуга Наджафа из Гейчи», состоит из двух разделов. В этих разделах исследуются такие проблемы, как проблемы исследования жизни и творчества ашуга, Ашуг Наджаф и Гейчинская ашугская среда и т.д.

Вторая глава диссертации называется «Тематические и идейные направления творчества Ашуга Наджафа». Эта глава состоит из четырех разделов. Данная глава посвящена анализу следующих проблем: воспитательные стихотворения ашуга, общественно-политические стихотворения, любовная лирика, религиозные стихотворения и т.д.

Третья глава диссертации, которая называется «Поэтические особенности творчества Ашуга Наджафа» и состоит из двух разделов. В этой главе были исследованы такие проблемы, как место жанров ашугского искусства в творчестве Ашуга Наджафа, языковые-стилистические особенности стихотворений Ашуга Наджафа и т.д.

В «Заключении» диссертации обобщаются основные научные выводы, полученные в ходе исследования и намечаются направления дальнейших исследований по этой теме.

Kağız formatı: 60/84 16/1

Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФОЛЬКЛОРА**

На правах рукописи

АЛТАЙ АЛАДДИН ОГЛЫ МАМЕДОВ

**ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО АШУГА НАДЖАФА
ИЗ ГЕЙЧИ**

5719.01 – Фольклористика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии

БАКУ – 2017

